

MIROSLAV
TEJCHMAN

**BALKÁN
VE 20. STOLETÍ**

KAROLINUM

Miroslav Tejchman

Balkán ve 20. století

Recenzovali:

doc. PhDr. Přemysl Rosůlek, Ph.D.

prof. PhDr. Jan Rychlík, Dr.Sc.

Vydala Univerzita Karlova

Nakladatelství Karolinum

Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

www.karolinum.cz

Praha 2016

Redakce Kamila Veselá

Grafická úprava Jan Šerých

Mapy Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova, 2016

© Miroslav Tejchman, Tomáš Chrobák, 2016

Tato monografie vznikla v rámci projektu PRVOUK 17
na IMS FSV UK.

ISBN 978-80-246-3178-3

ISBN 978-80-246-3208-7 (pdf)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2017

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

OBSAH

Pokud není uvedeno jinak, je autorem Miroslav Tejchman.

Předmluva	9
Úvod	11
<hr/>	
Část I. Balkán na počátku 20. století (1900–1918)	19
Na přelomu století	20
Bulharsko	21
Srbsko	22
Černá Hora	23
Rumunsko	23
Rumuni v rakousko-uherské monarchii a v Rusku	24
Řecká „Velká myšlenka“	24
Bosenská krize	26
Velmoci a Balkán	27
Balkánské války (1912–1913)	29
První světová válka (1914–1918)	32
Srbská Golgota	33
Jihoslované v Rakousko-Uhersku	35
Smutný osud samostatné Albánie	37
Bulharsko vstupuje do války	39
Řecké rozštěpení	40
Vstup Rumunska do války	41
Od ruských revolucí k pádu impérií a přestavbě poměrů na Balkáně	43
Bulharský kolaps	46
Vznik Velkého Rumunska	47
Konec války a výsledky	49
<hr/>	
Část II. Balkánské státy mezi dvěma světovými válkami (1918–1939)	
<i>(Tomáš Chrobák)</i>	51
Poválečné uspořádání na Balkáně	52
Meziválečné Řecko	57
Meziválečná Jugoslávie (Království SHS)	68
Meziválečné Bulharsko	80
Meziválečné Rumunsko	85
Meziválečná Albánie	93

Politický systém balkánských zemí v meziválečném období	100
Zahraníční politika na Balkánském poloostrově v meziválečném období	108
Hospodářská a sociální struktura na Balkáně v meziválečném období	116

Část III. Válka a revoluce (1939–1945)	123
Boj o Balkán	124
Agónie Balkánské dohody	125
Po pádu Francie	126
Divide et impera	127
Italský útok na Řecko	129
Přistoupení Bulharska k paktu tří	130
Přepadení Řecka a Jugoslávie	131
Válka na Balkáně	135
Okupace a kolaborace	135
Jugoslávie	136
Řecko	139
Albánie	141
Bulharsko	142
Rumunsko	144
Rezistence	147
Jugoslávie	148
Řecko	152
Albánie	155
Bulharsko	156
Rumunsko	158
Revoluce	160
Jugoslávie	161
Řecko	166
Albánie	170
Bulharsko	172
Rumunsko	176
Velmoci a Balkán	181
Nacistické Německo a Balkán	181
Velká Británie a Balkán	182
USA a Balkán	186
SSSR a Balkán	186
Cesta k Jaltě a Postupimi	188
Německo vyklízí Balkán	188
Od revoluce k občanské válce a sovětizaci	188
Rumunsko	188
Bulharsko	192
Řecko	195

Albánie	198
Jugoslávie	200
Velmoci a Balkán (1944/1945)	205
<hr/>	
Část IV. Balkán za studené války (1945–1989)	209
Cesty k moci (1945–1953)	210
Albánie: Sovětizace bez Sovětů	212
Bulharsko: Represe a sovětizace	217
Jugoslávie: Komunismus svépomocí a rychle	223
Rumunsko: Komunismus v monarchii	233
Řecko: Neúspěšný pokus	239
Závěr	243
Poststalinický otřes (1953–1970)	246
Albánie: Od stalinismu k hoxhismu	247
Bulharsko: Loajální satelit.	
Vznik a upevnění „živkovismu“	251
Jugoslávie: Samosprávný komunismus	260
Rumunsko: Vzdorný satelit	271
Řecko: Hledání demokracie a junta	278
Závěr	283
Rozpad impéria, poststalinismus, reformy, krize (1970–1989)	285
Albánie: Vlastními silami aneb Cesta do pravěku	286
Bulharsko: Živkovovský absolutismus	290
Jugoslávie: Decentralizace a nacionalismus	298
Rumunsko: Éra Ceaușescu	307
Řecko: Od diktatury k demokracii	316
Turecká okupace severního Kypru	318
Závěr	324
<hr/>	
Část V. Transformace 90. let	329
Jihovýchodní Evropa na prahu nové éry	330
Rozpad Jugoslávie	330
Oddělení Slovinska	331
Vyhlášení nezávislosti Makedonie	334
Nezávislost Chorvatska s nezávislými Srby	339
Bosna a Hercegovina: Tragédie tří národů	345
Třetí Jugoslávie	356
Otázka Kosova	358
Albánie	365
Bulharsko	370
Rumunsko	375
Řecko	381

Moldávie – Podněstrí	384
Shrnutí	388
Místo závěru: Vstup do nového tisíciletí – přetrvávající i nové problémy	390
Západní Balkán	392
Albánie	392
Bosna a Hercegovina	393
Makedonie	394
Svazová republika Jugoslávie (Srbsko, Černá Hora)	395
Republika Kosovo	396
Chorvatsko	397
Slovinsko	398
Východní Balkán	399
Bulharsko	399
Rumunsko	400
Moldávie	401
Jižní Balkán	402
Řecko	402
Kypr	402
Balkánské spory	403
<hr/>	
Seznam zkratk	404
Bibliografie	407
Summary	425
Rejstřík	431

PŘEDMLUVA

Tato kniha je výsledkem půlstoletí autorova výzkumu moderních balkánských dějin v našich i zahraničních archivech a knihovnách. A také výsledkem mnohaleté pedagogické činnosti.

Pokud jde o vnitřní strukturu, úvod by měl být skutečným uvedením do problematiky. Jsou zde definovány a vysvětleny pojmy Balkán, Balkánský poloostrov a jihovýchodní Evropa z geografického, kulturního a historického hlediska. Ale také podán velmi stručný vhled do historie jihovýchodní Evropy před rokem 1900.

První část, věnovaná necelým dvěma desetiletím na počátku století, je stručná, protože je respektováno, že pro toto období existuje podrobná práce *Balkán mezi Vídní a Cařihradem*. V meziválečném období se všechny balkánské země vyvíjely v rámci jedné společensko-ekonomické formace a bylo snazší srovnávat je v rámci společných kapitol o zahraniční politice, státním zřízení, politickém a hospodářském vývoji. Především druhá a čtvrtá část se proto liší. Část třetí vychází ze zásadního konfliktu okupace/kolaborace versus rezistence/revoluce. Čtvrtá část, postihující vývoj regionu v letech studené války, respektuje fakt, že většina balkánských zemí se vyvíjela v rámci jedné a zbývající dvě země, Řecko a Kypr, v rámci druhé společensko-ekonomické formace, každá z dílčích tří kapitol této části má pak shrnující úvod a závěr. Poslední, pátá část je původním přehledem vývoje balkánských zemí v 90. letech, opět v rámci jedné společensko-ekonomické formace. Závěr pak je stručným vhledem do prvního desetiletí nového století, zejména z hlediska toho, jaké problémy si Balkán přinesl z minulého století.

Většina citací v textu je převzata z rozličných edic dokumentů, vydaných materiálů politických stran, případně z archivních spisů. Použité edice jsou uvedené v poznámkovém aparátu nebo v bibliografii v závěru této práce.

Napsat zcela nezaжатou práci o moderních dějinách zemí jihovýchodní Evropy je prakticky nemožné. Každý z balkánských národů má o své a okolních zemích vlastní pravdu, která navíc, i v rámci jednotlivých etnik, se může lišit. Autor se snažil vycházet z klasika moderní německé historiografie Leopolda Rankeho, který tvrdil, že úkolem historika je napsat, „jak to vlastně bylo“. V některých případech autor zvolil vlastní stanovisko, aniž by se po-

koušel tam, kde proti sobě stojí dvě „pravdy“ a nelze zvolit tu pravou, se stavět do role arbitra. Fakt existence rozdílných interpretací je však uveden.

U zeměpisných názvů je používán, v případě, že existuje, český ekvivalent, stejně tak i u jmen panovníků. Datace jsou podle současného (gregoriánského) kalendáře.

Druhou část o historii zemí jihovýchodní Evropy v období mezi dvěma světovými válkami napsal Mgr. Tomáš Chrobák, Ph.D., za což mu srdečně děkuji. Za svými názory si autor plně stojí a nese za ně i odpovědnost.

Poděkování patří recenzentům celého textu, jejichž připomínky byly ve valné většině plně respektovány a velmi napomohly ke zkvalitnění knihy.

ÚVOD

Balkán, resp. Balkánský poloostrov je označení pro rozsáhlou oblast jihovýchodní Evropy o rozloze půl milionu čtverečních kilometrů. Vybíhá do Středozemního moře, obklopen ze západu Jaderským a Jónským mořem, z jihu Thráckým a Egejským mořem a z východu Marmarským a Černým mořem, severní hranice vedou proti proudu Dunaje a Sávy k Terstskému zálivu. Tolik Velký slovník naučný.

Balkánský poloostrov, vystupující jižním směrem do východního Středomoří, tvoří integrální část Evropy. Ale současně přes úzké Egejské moře směřuje do Asie a na jihu k pobřeží Afriky. Je tedy na křižovatce tří kontinentů a, co je důležité, je přístupný. Na rozdíl od Pyrenejí či Alp není Dunaj překážkou, spíš relativně snadným spojem mezi Balkánem a střední Evropou.

Balkán je pojem relativně nový, poprvé se objevil na začátku 19. století. Do té doby se používalo označení „Evropské Turecko“. V následujícím století francouzská a po ní i ostatní západní historiografie začaly používat přesnější termín jihovýchodní Evropa. I mezinárodní organizace balkanistů, založená v polovině 60. let, nese název Asociace pro výzkum jihovýchodní Evropy (Association Internationale D'Etudes du Sud-est Européennes – AISEE).

V čistě zeměpisném smyslu označuje pojem Balkán jen pohoří Stará Planina, které se táhne napříč Bulharskem.

Teprve počátkem 19. století byl z hlediska geopolitického a kulturně geografického vymezen prostor „Evropského Turecka“, a tedy i Balkánu. Patřily sem Bulharsko, Srbsko, Makedonie, Albánie, Bosna a Hercegovina, Černá Hora a Řecko. Ale i rumunská knížectví (byť Rumuni někdy dávají přednost vlastnímu pojmu „karpatský prostor“) a nakonec i Chorvatsko, chápající se jako součást jihovýchodní Evropy, ale současně zdůrazňující historickou a kulturní orientaci na střední Evropu.

V naší práci se nutně muselo objevit Slovinsko, které je sice z historického hlediska nedílnou součástí střední Evropy, ale takřka po celé minulé století bylo součástí Jugoslávie. Totéž platí i o Moldávii (Besarábii), která byla téměř polovinu století součástí Rumunska a i v posledních letech má s ním mnoho společného, a samozřejmě i o Kypru, jehož historie od poloviny minulého století tvoří těžko oddělitelnou součást novodobé historie Řecka. Do jisté míry řečené platí i o Maďarsku a Turecku, které byly po staletí geograficky propojené s předchozími územími a historicky s nimi úzce spjaté.

V historickém a politickém ohledu nelze pojem Balkán jednoznačně odlišit od jihovýchodní Evropy jako celku. Vlivy Uher, Chorvatska a Rumunska na země tvořící vlastní Balkán i vlivy opačné jsou příliš silné, než aby bylo možné vést dělicí čáru.

Postavení Balkánského poloostrova vysvětluje, proč byl tradičně mostem, nebo bitevním polem impérií a kultur.

Staří Řekové vytvořili první civilizační centrum, vděčící za mnohé blízkosti civilizací kolem řek Eufkrat a Tigris. Když se v roce 395 n. l. rozdělilo římské impérium, demarkační linie mezi Západem a Východem šla Balkánem. Východořímská říše – Byzanc ovládla na několik století velkou část Balkánu, která zároveň podléhala východní církvi. Zbytek Balkánu zůstal pod vlivem katolické církve.

Roku 626 se u Cařihradu poprvé objevili Slované a Avaři. Zatímco avarská říše se poměrně rychle rozpadla, slovanské kmeny v 7. století ovládly velkou část poloostrova. Vznikly první raně středověké slovanské státní útvary, V 10. století Chorvatské království, které roku 1102 vstoupilo v personální unii s Uhry a od r. 1526 s Habsburky. Ve 12. století vzniklo Srbské království Nemanjićů s centrem v Kosovu. První bulharská říše v 9. a 10. století zahrnovala Bulharsko, Srbsko, Makedonii, Albánii a severní Řecko, druhá říše bulharských carů pak koncem 13. a počátkem 14. století dnešní Bulharsko, Thrákie a severovýchodní Řecko.

V 11. století procházely Balkánem křižácké výpravy, v roce 1204 křižáci dobyli Cařihrad a vyplenili jej. Ještě dvě století přežívalo Řecké císařství, poslední dědic slávy Byzance. Podobný osud postihl i Srbské a Bulharské království. V polovině 14. století velká morová epidemie vyhladila polovinu obyvatel poloostrova. Další dvě epidemie přišly v první polovině následujícího století.

Objevil se nový nepřítel. Turci po staletí postupovali ze Střední Asie přes Írán a Mezopotámii. V devátém století přijali islám v sunitské podobě. Roku 1326 padla Bursa, vzdálená několik desítek kilometrů od Cařihradu. Syn Osmana Orchan přijal titul sultán, vládce všech věřících (osmanská dynastie pak vydržela do roku 1922). Roku 1453 Turci dobyli Cařihrad.

Osmanská nadvláda začala v Kosovu r. 1389, pak Turci ovládli Bulharsko (1393–1396), Valašsko (1394), Bosnu (1463), Albánii (1468), Hercegovinu (1482), Moldavsko (1512), Černou Horu (1528) a v roce 1529 poprvé obléhali Vídeň.

Bulhaři, Albánci a makedonští a bosenští Slované byli pod osmanskou nadvládou půl tisíciletí, Srbové a Řekové 400 let, Uhry a část Chorvatska „jen“ 150 let. Rumunská knížectví se také půlměsíci podrobila, udržela si však autonomii. Turci ovlivnili vývoj balkánských národů v politickém, společenském i kulturním ohledu na několik století. Boj mezi křesťanským západem a muslimským východem se po dobytí většiny Balkánu Turky ve 14. a dalších stoletích vedl v Uhrách a blížil se střední Evropě.

Když byli v 16. století zastaveni Osmané u Vídně, hranice mezi křížem a půlměsícem vytvořila novou stopu.

Od 17. století osmanskou říši zatlačují Habsburkové. S růstem ruského pozemního impéria a britského námořního impéria se Balkán opět v průběhu 19. století stal zónou konfliktů.

Osmanská nadvláda nad poloostrovem vrcholila v letech 1481–1566, kdy Turci ovládali celý Balkán, kromě západního Chorvatska, které drželi Habsburkové. Okrajové oblasti jako Moldavsko, Valašsko, Sedmihradsko a Maďarsko měly autonomní status. Pak přišel úpadek.

Na osmanskou říši zaútočili Habsburkové. Leopold I. vytvořil koalici s Polskem, Benátkami a Ruskem. V říjnu 1571 loďstvo křesťanských spojenců porazilo Turky v bitvě u Lepanta. Do války proti Osmanům se v dalších desetiletích zapojilo i Rusko. Karlovičským mírem z konce ledna 1699 Habsburkové získali Sedmihradsko, Chorvatsko, Slavonii a celé Uhry, s výjimkou Temešvárského Banátu. Benátky Peloponés a většinu Dalmácie. Rusko, zaměstnané válkou se Švédy, získalo jen právo po dva roky okupovat Azov.

Karlovice znamenaly zvrtný bod v dějinách jihovýchodní Evropy. Nejvíce získala habsburská monarchie, která také hrála primární roli ve válce. Stala se dominantní ve střední Evropě a hranice s osmanskou říší nyní probíhaly podél Drávy, Sávy a Dunaje. Turecké nebezpečí pro Evropu pominulo.

V roce 1711 Rusko vyhlásilo válku osmanské říši a armáda Petra I. postupně prošla polskou Ukrajinou a vpadla do Moldavska, kde obsadila Jasy. Válka skončila ruskou porážkou, na kterou doplatili ti, kdo vyslechli Petrovy výzvy ke spolupráci.

Osmanská říše se „netěšila“ z Karlovičského míru příliš dlouho. Porazila ruskou armádu a Benátčany a opět získala Peloponés. Od roku 1716 byla opět ve válce s habsburskou monarchií, jejíž vojevůdce Evžen Savojský v létě dobyl poslední velkou tureckou pevnost v Uhrách Temešvár. Pak i Bělehrad a vpadl do Srbska. Požarevacký mír z července 1718 přinesl Habsburkům zbytek Uher, větší část Srbska a část Bosny a Valašska. Autorita habsburské monarchie na Balkáně byla veliká.

Rusko, které si uvolnilo ruce po porážce Švédů a uklidnění Poláků, začalo ve druhé polovině 30. let boj o Černé moře. Nejprve byl podroben Krym, pak znovu získán Azov a nakonec ruská armáda vstoupila opět do Moldavska. Vídeň však usoudila, že nebude dál válčit a po nové válce, trvající dva roky, byl podepsán v Bělehradě mír (1739), kterým se habsburská monarchie zřekla všeho, co získala v Požarevaci (s výjimkou Temešvárského Banátu). Rusko nakonec ztratilo Moldavsko i Krym.

V roce 1762 nastoupila na ruský trůn Kateřina Veliká. Začala nová éra ve východoevropské diplomacii. Rusko a Prusko převzaly od Švédů, Poláků a Turků roli vedoucích velmocí ve východní Evropě.

Na několik set let tedy Turci ovládli Albánci, Bulhary, Řeky, Srby a slovan-
ské obyvatelstvo v Bosně a Hercegovině, Makedonii a Černé Hoře a nepřímo
Rumuny. Spletité dějiny, plné dobovačných válek, vítězství jedněch a porážek
druhých, měly za následek vytvoření velmi složité etnické struktury. V bal-
kánském prostoru existuje nakonec na dvacet samostatných jazyků. Vedle
chorvatštiny, makedonštiny, srbštiny, albánštiny a rumunštiny existují jazy-
ky četných menšin Arumunů, Valachů, Turků, Maďarů, Němců, početných
komunit Romů v Rumunsku a Makedonii.

Od konce 18. století probíhal i na Balkáně proces formování novodobých
národů, a to na základě různých kombinací náboženského, jazykového a his-
torického faktoru. Na rozdíl od západní Evropy, kde tyto procesy začaly dříve,
byly ve střední a jihovýchodní Evropě určujícím rysem formování národů
především kulturní aspekty, zejména jazyk, náboženství, vědomí společně
prožitých dějin, včetně historické paměti o vlastním „národním“ státu v mi-
nulosti.

Proces vytváření národa probíhal ve třech fázích – zájem několika učenců
o etnikum, jeho jazyk, kulturu a dějiny; vytvoření národního programu, včet-
ně institucí k jeho realizaci; a konečně masové šíření tohoto programu mezi
ty, kteří se měli stát součástí tvořícího se národa.¹

Bulhaři, Chorvaté, Rumuni, Řekové a Srbové si prošli zhruba ve stejném
čase a se srovnatelnými rysy zmíněnými třemi fázemi národního obrození,
zformováním moderního novodobého národa a vytyčením požadavku vytvo-
ření nezávislého moderního státu.

Albánci se jako národ konstitovali až na přelomu 19. a 20. století. Bosen-
ští muslimové a Makedonci se stali národem ještě později.

Jako první v 19. století proti osmanské říši povstali Srbové. V roce 1804
začalo povstání, které se brzy proměnilo ve válku za nezávislost, z obou
stran vedenou s krutostí. Boje skončily v roce 1817 a Srbsko získalo vnitřní
autonomii, která se rychle změnila ve faktickou nezávislost. V čele knížectví,
které od roku 1881 povýšilo na království, se střídaly dynastie Obrenovićů
a Karadjordjevićů. V letech 1876 a 1885 srbští vládcí přivedli svůj stát na po-
kraj záhuby, když je po prohrané válce s osmanskou říší a pak s Bulharskem
zachránil jen přímý zásah carského Ruska.

Druhým centrem obnovující se srbské státnosti byla od počátku století
Černá Hora. Černoohorský kníže Danilo I. Petrović se proti tureckým snahám
zlikvidovat nezávislé postavení Černé Hory opíral o podporu velmocí, přede-
evším Ruska.

1 Podle známé klasifikace profesora M. Hrocha. Viz Miroslav Hroch, *Obrození malých evropských
národů*, Praha 1971; též, *Požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století v kompa-
rativní perspektivě*, Praha 1996.

V roce 1820 povstalo řecké obyvatelstvo na Peloponésu a postupně se povstání rozšířilo na ostrovy a pevninu. O rok později se v městě Epidaurus sešlo Národní shromáždění, které odmítlo osmanskou nadvládu a vyzvalo k boji za osvobození země. Do roku 1827 bylo povstání téměř potlačeno. Zasáhly velmoci, nejprve anglické, francouzské a ruské námořnictvo rozdrtilo tureckou flotilu ve Středomoří a v roce 1829 ruská armáda zaútočila na Thrákii. Podle mírové smlouvy, podepsané v polovině září, musela Vysoká porta souhlasit s řeckou autonomií, která se o rok později změnila v nezávislost. Na základě dohody velmocí se pak prvním panovníkem stal princ Ota, syn bavorského krále Ludvíka I. Vládl až do roku 1862, kdy díky britským intrikám a po převratu uvolnil místo dynastii Holstein-Glücksburg. O dva roky později byly k Řecku připojeny Jónské ostrovy a v roce 1881 Thesálie.

Dunajská knížectví Moldavsko a Valašsko byla od počátku osmanské nadvlády svým způsobem autonomní. Za rusko-tureckých válek v 17. a 18. století byla vždy nakrátko obsazena ruskou armádou, drinopolským mírem z roku 1829 byla potvrzena ruská privilegia v knížectvích a zrušena jejich povinnost odvodů sultánovi. Petrohrad, který již v roce 1812 anektoval východní část Moldavského knížectví Besarábii, cílevědomě využíval faktu okupace knížectví ruskou armádou k zamýšlenému následnému připojení. Jen tlak ostatních velmocí to zastavil. Když byl koncem 50. let zvolen Alexandru Ion Cuza současně moldavským i valašským knížetem, obě knížectví byla spojena nejprve dynasticky a od roku 1862 i státoprávně. Rusku po prohrané krymské válce nezbylo než souhlasit.

V polovině 70. let začala velká východní krize. V létě 1875 se vzbouřili křesťanští rolníci v Hercegovině a konflikt rychle zachvátil i Bosnu. Povstalci nejprve žádali autonomii, rychle však Chorvaté vystoupili s přáním připojení k rakousko-uherské monarchii a Srbové k Srbsku. O rok později povstali Bulhaři, jejich dvě povstání však byla krutě potlačena a svět se dovídal o krutém zacházení s rebely ze strany místní muslimské domobrany (bašibozuků). Na podporu bosenských povstalců se rozhodlo vystoupit i Srbsko a Černá Hora a obě knížectví vyhlásila Turecku válku. Povstání v Bosně bylo potlačeno a srbská a černohorská armáda stála před katastrofou.

Ruská vláda si zajistila nejprve neutralitu Rakousko-Uherska a koncem dubna 1877 Rusko vyhlásilo Vysoké portě válku. Připojilo se i Rumunsko a Srbsko.

Turecko nakonec kapitulovalo a v San Stefanu, vzdáleném necelých dvacet kilometrů od Istanbulu, 3. března 1878 podepsalo předběžnou mírovou smlouvu. Podle ní mělo vzniknout „Velké Bulharsko“, zahrnující území mezi Dunajem a Egejským mořem a téměř celou Makedonií, jako formálně vazalský stát, ve skutečnosti však plně nezávislý. Vysoká porta měla uznat plnou nezávislost Rumunska, Srbska a Černé Hory a územně je rozšířit. Autonomii měla získat i Bosna.

Sanstefanskou smlouvu odmítly všechny velmoci, protože by neúměrně posílila Rusko, které by přes „Velké Bulharsko“ získalo přístup k Jaderskému moři. A spokojeny nebyly ani malé státy, Rumunsko mělo opět ztratit Besarábii, Řecko mělo vlastní nároky v Makedonii, stejně jako Srbsko.

Proto se v polovině června 1878 sešel v Berlíně mezinárodní kongres, který po měsíci jednání vyústil ve smlouvu s Tureckem, která v hlavních rysech upravila poměry na Balkáně až do balkánských válek.

Z „Velkého Bulharska“ zůstalo knížectví (formálně závislé na sultánovi, ve skutečnosti nezávislé) na nesporně bulharském území mezi Starou planinou a Dunajem, na území na jih od něj vznikl autonomní útvar Východní Rumélie v čele s guvernérem, jmenovaným sultánem, ale s vlastním parlamentem a vládou. Makedonie a Thrákie byly vráceny osmanské říši. Černá Hora, Rumunsko a Srbsko byly uznány za zcela nezávislé. Bosna a Hercegovina byla předána do správy Rakousko-Uhersku, při uznání formální svrchovanosti sultána. Menší územní zisky byly přiznány Srbsku, Rumunsko muselo postoupit Rusku Besarábii a výměnou získalo úrodnou severní Dobrudžu.

Berlínský kongres byl v nových balkánských státech chápán jako nespravedlivý a je tak ostatně chápán v národních historiografiích i dnes. Vlastně ani nemohl splnit objektivně nesplnitelné požadavky jednotlivých národů, jejichž „velké ideje“ se většinou i vzájemně překrývaly kvůli promíšenosti etnik.

Spokojené byly nakonec některé velmoci. Především Velká Británie, která získala důležitý středomořský ostrov Kypr a krátce nato ovládla i Egypt. Rakousko-Uhersko získalo právo okupovat Bosnu a Hercegovinu a Novopazarský sandžak a v Srbsku potenciálního nepřítele. Rusko prohrálo a právem se cítilo připraveno o výsledky války.

Malé balkánské státy zůstaly vazalskými zeměmi, odkázanými na blahovůli velmocí, v politické i hospodářské oblasti zcela závislémi na vnější pomoci, skutečným „zadním dvorem Evropy“. Všechny byly zoufale chudé. Základem jejich ekonomiky bylo zaostalé zemědělství. Měly sice liberální ústavy, převzaté ze Západu, které však nefungovaly. Svévole vedené hranice učinily ze všech balkánských zemí nepřátele. Bojovalo se o Makedonii, Thrákii, Dobrudžu, Besarábii, Sedmihradsko.

V roce 1885 byla Východní Rumélie připojena k Bulharsku. Bylo to nepochybně porušení Berlínské smlouvy, ale většina velmocí neprotestovala. Zato sousední státy ano a Srbsko se rozhodlo pro válku, spoléhajíc na větší počet a lepší technické vybavení své armády. Bylo však poraženo a jen zásah Rakousko-Uherska je zachránil před katastrofou. O rok později se bulharským panovníkem stal favorit Berlína Ferdinand Koburský.

V Rumunsku, kde nastoupil v roce 1866 nový panovník Carol I. z dynastie Hohenzollernů-Sigmaringen, se střídali u vlády konzervativci a liberálové. Ti druzí, vedení zkušeným Ionem Brătianu, se snažili prosazovat průmyslový rozvoj země, když po deseti letech přišli k moci konzervativci, podporovali

spíše zájmy velkostatkářů svým tvrzením, že Rumunsko by mělo zůstat agrárním státem, který si svým vývozem zemědělské produkce zajistí dovoz průmyslových výrobků z Evropy.

V Řecku, které nadále zůstávalo především agrárním státem, vznik domácí průmyslové buržoazie vedl ke změně struktury politického života, když „staré“ politické strany nahradila nová politická uskupení. Nová konzervativní národní strana, reprezentující buržoazii a značnou část inteligence, prosazovala ideu modernizace. Tajné řecké organizace podporovaly prořecká hnutí v Makedonii a Thrákii. V roce 1897 napjaté vztahy s Portou přerostly ve válku, ve které byla řecká armáda poražena. Jen zákrok velmocí zachránil zemi před porážkou.

Srbské knížectví po celá 80. léta usilovalo o etnickou homogenizaci. Z nově získaných území Šumadije a jižního Srbska byli vyhnáni Albánci a pak i většina muslimů. Zůstala jen malá část dosud početné muslimské obce, málo početní Arumuni a několik tisíc židů. Do nově připojených oblastí se stěhovali Srbové, kterým byla přidělována půda muslimských statkářů. Modernizace zaostávala. Naprostá většina obyvatel žila na vesnici, kde pracovala v malých a středních hospodářstvích. Systém politických stran se omezil na liberály, prosazující proruskou orientaci a pokrokovou stranu, posléze radikální stranu. Nejsilnějším hráčem na politické scéně byl však panovník Milan Obrenović, kterého ryzí pragmatismus vedl k těsnější spolupráci s Rakousko-Uherskem. V roce 1882 se Srbsko stalo královstvím. V posledních dvaceti letech století se dostali do čela radikálové, orientující se na venkovské voliče, ale především usilující o reformy, které by vedly k modernizaci.

Po roce 1878 zůstalo Turecku poslední větší území v Evropě, a to Makedonie a Thrákie. Většinu obyvatelstva tvořili slovanští rolníci, kteří ani nevěděli, zda jsou Bulhaři, nebo Srbové. Na území vznášeli historické nároky Bulhaři i Srbové, ale i Řekové, kteří tvrdili, že slovanští Makedonci jsou poslovanštění Řekové. Z odhadovaných čtyř milionů obyvatel na konci 19. století byly dva miliony Slovanů (srbský a bulharský odhad). Podle osmanských statistik žilo na území na dva a půl milionu lidí, z nichž 52 % byli Slované, 22 % Turci a 10 % Řekové.

Po roce 1878 se v soudobém evropském tisku „makedonské poměry“ staly symbolem anarchie a terorismu. Tajné řecké, srbské a bulharské společnosti napadaly orgány turecké správy a snažily se terorem získat vliv na obyvatelstvo. V Bulharsku vznikla Vnitřní makedonsko-odrinská revoluční organizace (VMORO), která usilovala o připojení Makedonie k Bulharsku. Ač byla situace kolem národnostního složení v Makedonii velmi komplikovaná, lze konstatovat, že většina slovanského obyvatelstva, pokud již lidé měli nějaké národní uvědomění, se tehdy považovala spíše za Bulhary.

V době velké východní krize se Albánci začali konstituovat jako novodobý národ. V létě vznikla v kosovském Prizrenu první celoalbánská organizace

Prizrenská liga. Odmítla rozhodnutí berlínského kongresu, který odevzdal město Ulcinj s okolím Černé Hoře, a požadovala sjednocení albánského obyvatelstva do jediného autonomního celku. I když byla po třech letech rozehnána, její program se stal základem pozdějšího úsilí o vytvoření „Velké Albánie“.

Berlínský kongres svými rozhodnutími zatížil Balkán hypotékou. Rusko, které se již vidělo před cílem, bylo zatlačeno zpátky. Formovaly se budoucí Trojspolek a Trojdohoda. Na samotném poloostrově nebylo nic vyřešeno. Balkán dál byl místem napětí a sporů. Mezi balkánskými státy probíhala gerilová válka, teroristické útoky a iredentistická agitace. Jihoslované v monarchii snili o autonomii a v Chorvatsku maďarské úřady vyráběly důkazy o velkosrbských plánech a v Sedmihradsku tvrdě potlačovaly jakékoli rumunské sny o alespoň zrovnoprávnění.

Balkán tvořila podle rakouského historika Michaela Weithmanna „soustava nárazníkových pásem, satelitů a vazalských států“. Masa, která je tu vždy k dispozici pro manévrování v rámci teritoriálního vyrovnávání zájmů velmocí. Skutečně suverénní nebyl žádný balkánský stát. Z hlediska ekonomie byly všechny udržovány na takové úrovni, která znemožňovala životaschopnost, takže byly závislé na vnější pomoci. Z historických důvodů neměly balkánské státy žádné společné zájmy. Vládly jim cizí dynastie – v Řecku, Rumunsku a Bulharsku, nebo z ciziny placení vládcové – v Srbsku (Vídni) a v Černé Hoře (Petrohradem).²

Každá velmoc sledovala na Balkáně vlastní zájmy, žádná neměla zájem uvolnit napětí v tamních konfliktech. Bismarck to bezohledně přiznal: „Kdyby se nám podařilo udržet orientální vřed otevřený, byl by to triumf státnického umění.“

2 Michael W. Weithmann, *Balkán: 2000 let mezi východem a západem*, Praha 1996, s. 229.

**ČÁST I.
BALKÁN NA POČÁTKU 20. STOLETÍ
(1900-1918)**

NA PŘELOMU STOLETÍ

Do nového století vstupovali lidé ze zemí jihovýchodní Evropy s řadou představ o novém a lepším životě. Některé národy se v právě skončeném století dočkaly realizace snu o vytvoření nezávislého národního státu. Ještě v jeho první polovině se objevilo nezávislé Řecko (1830) a po berlínském kongresu (1878) Srbsko, Černá Hora a Rumunsko. Bulharsko si na plnou nezávislost muselo počkat do roku 1908 a Albánie ještě o čtyři roky více.

Nikomu se nepodařilo vše a plány o Velkém Bulharsku, Velkém Rumunsku, Velkém Srbsku, Velké Albánii a Velkém Řecku zdaleka nebyly realizovány. Na prahu nového století ještě valná část obyvatel Balkánu, respektive vládnoucích elit, nedospěla k realizaci národních snů. Turecko stále ještě ovládalo Makedonii a Thrákií, Jihoslované žili pod nadvládou habsburské monarchie.

Balkán na konci 19. století